

**U FINAL ÎN LIMBA SCRIERILOR AROMÂNEȘTI
DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII^{lea}**

Nistor Bardu
Universitatea Ovidius Constanța

Le u final dans la langue des écrits aroumains de la fin du XVIIIe siècle (Résumé)

Les écrits aroumains de la fin du XVIIIe siècle sont représentatifs pour la conscience linguistique des Aroumains; jusqu'à l'époque, cette conscience s'était manifestée seulement par l'utilisation orale, en famille, du dialecte maternel. Dans cet article nous avons étudié la réalisation et la distribution du u final dans les écrits (publiés) de Cavalioti, Daniil Moscopoleanul et Constantin Ucuta.

1. Apărute în contextul ideilor iluministe aduse în Albania și în special la Moscopole, între alții, și de învățații și negustorii aromâni cultivați care aveau legături strânse cu Europa Occidentală, scrierile în aromână tipărite la sfârșitul secolului al XVIII^{lea} sunt deosebit de elocvente pentru conștiința de neam și de limbă a aromânilor care se manifestase până atunci doar prin întrebuițarea acasă, orală, a graiului matern. Vocabularul lui Cavalioti din lucrarea **Prima învățătură (Πρωτωπειρία)** – Veneția, 1770, **Lexiconul** în patru limbi al lui Daniil Moscopoleanul inclus în **Învățătura introductoare (Εισαγωγικη διδασκαλια)** – Veneția, 1794 și mai ales **Noua Învățatură (Νεα Παιδαγωγια)** sau **Abecedar ușor** – Viena, 1797, a lui Constantin Ucuta sunt deosebit de importante pentru cunoașterea aromânei vorbite în perioada respectivă și în special pentru graiurile aromânești din Albania, din jurul Moscopolei.

În cele ce urmează ne vom ocupa de modul de realizare și distribuția lui *u* final în graiurile reflectate în aceste scrieri tipărite, cunoscută fiind însemnătatea pentru istoria limbii române și dialectologia românească a repartiției dialectale a acestui sunet în poziția respectivă.

2. Atent la nuanțele sunetelor, Ucuta observă, în prefața *A g'uvăsitōrui* “Către cititor”, că în graiul în care scrie el sunt două sunete *u*:

“Avem dao ou[=u]: ună ntreagă, ou[=u]: lucru, caplu. E alantă òu[=ũ] cu psili stră nășă, pre nğumitate: ncl'inũ, tatãlũ, facũ, cosũ, nu tatãlu, facu, cosu; aș' se împarte tute silavũle ři aũ psili strã năse: ávũ, nu áviũ; elũ nu elu; aducũ”¹.

Din precizările făcute și din exemplele date rezultă că Ucuta distinge pe *u* plenison notat *ou*, ocurent după un grup de consoane, de *-u* scurt final, notat *òu*, ocurent după o consoană. În general, în textul său, semnul grafic psilí (´) deasupra unei

¹ Papahagi Per., **Scr. arom.** p. 67. În transpunere: “Avem două [sunete] *u*: unul întreg, *u*...și celălalt... *ũ*, cu psilí pe el pe jumătate...; așa se împart toate silabele care au psilí peste ele...”

vocale pare să marcheze întotdeauna rostirea semivocalică sau scurtă a vocalei respective².

Totuși, după cum scrie mai departe Ucuta, acest *-u* scurt final nu se pronunță după *m*: “Născănte zboarră ți se sculusescu cu: mu nu băgăm nițe ună ou (=ŭ): avem, lășăm, putént, cupusím; tră cama ndreptu zborru³”.

Plecând de la această precizare, Th. Capidan conclude că în graiul lui Ucuta “*-u* se rostește pe jumătate după orice consoană afară de *m*. El (Ucuta, n.n. N.B.) uită câteodată această regulă și-l scrie după *m*: *mprumutămŭ 65/3*”⁴.

Reluând discuția prezenței lui *u* final după *m* în scrierile aromânești din secolul al XVIII-lea, Matilda Caragiu-Marioțeanu crede că Th. Capidan greșește când ajunge la o asemenea concluzie: “Adevărul este că Ucuta nu “uită” notându-l pe *-u* după *m*, ci «uită» când nu-l notează”.

În legătură cu faptul dacă acest *-u* după o consoană este un *ŭ* (scurt) sau *u* (plenison), nu se poate afirma nimic cu siguranță. Astăzi în majoritatea graiurilor aromânești *-u* se rostește scurt după o consoană.”⁵

În continuare, autoarea spune: “Faptul că el nu este notat întotdeauna de unii cercetători, nu trebuie interpretat ca o șovăire, cum consideră Th. Capidan (Arom. p. 285), ci ca o lipsă a autorilor respectivi, *u* final precedat de o consoană în aromână este o realitate fonetică incontestabilă. Toți scriitorii din secolul al XVIII-lea îl notează. Pe lângă aceasta, în cursul anchetei pentru arhiva fonogramică l-am auzit la toate ramurile de aromâni: toate cuvintele recent intrate în graiul aromânilor din țara noastră se adaptează la sistemul fonetic al aromânei și se rostesc cu *-u* după o consoană sau mai multe consoane.”⁶

Pentru a aprecia mai exact realitatea lingvistică a lui *u* final în scrierea lui Ucuta, atât după *-m*, cât și în alte situații, vom prezenta și alte observații ale cercetătorilor care au studiat graiurile aromânești din Albania, după cum urmează:

- Conform lui Th. Capidan, în graiul fărșeroților din Albania *u* final nu se rostește după un grup consonantic “întocmai ca în dialectul dacoromân”, ca în exemplele *alant*, *esc*, *sânt*, *mi-mvesc*, *umt*⁷ etc. Referitor la această observație, Emil Petrovici crede că în formele menționate avem de a face cu “forme consonantice bemolate (rotunjite)”⁸, care au luat naștere în urma dispariției lui *u* final”⁹.

² Vezi textul lui Ucuta din **Papahagi Per., op. cit.**

³ Papahagi Per., **op. cit.**, p. 67. În transpunere : “La câteva cuvinte care se termină în *-mu* nu am pus nici un *ŭ*... pentru o redare mai dreaptă (fidelă)”.

⁴ Capidan, **Aromânii**, p. 287.

⁵ Caragiu-Marioțeanu, **Liturghier**, p. 89.

⁶ **Ibidem.**

⁷ Capidan, **Fărșeroții**, p. 188-189; idem, **Aromânii**, p. 287.

⁸ Petrovici, **Consoane rotunjite în graiurile aromâne din Albania**, p.53.

- La fărșeroții din Albania, Th. Capidan a înregistrat forme în care *u* final se pronunță plenison și după o singură consoană: *mi dušu* față de *mi duș*; *aușu* față de *auș*; *sacu* față de *sac*; *focu* față de *foc*¹⁰ etc.

- Distingându-i pe moscopoleni de fărșeroți prin câteva particularități de grai, N. Saramandu remarcă faptul că în graiul moscopolenilor precum și al aromânilor din Shqepur (Albania), [*u*] (*u* scurt final) nu se aude după *m*, spre deosebire de graiurile pindean grămostean și fărșerot, în care sunetul respectiv se distribuie după o consoană, în general, inclusiv [*m*]¹¹

În **Mic atlas al dialectului aromân din Albania și din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia**, P. Neiescu notează, pentru localități din Albania, forme în care *u* scurt final apare distribuit după *m* și forme în care vocala respectivă nu este distribuită după *m*, de multe ori fiind vorba de același cuvânt: *n am* și *n am* (h. 195); *fudim* sau *fuzim* față de *fudim* (h. 126); *gl'em* și *g'em* (h. 153), *gucăm* și *gucăm* (h. 129); *spunem* și *spuném* (h.91); *vidém* și *vidém* sau *vidém* (h.101) etc.

Într-un articol anterior **Micului atlas**, intitulat **Situația lui „u final” în dialectul aromân din Albania și din Macedonia**¹², Petru Neiescu arată că în graiurile vorbite de fărșeroți și de aromâni din zonele menționate în titlu, care fac parte din grupul nordic, *u* final după grup consonantic și după o consoană (bilabiala nu formează o categorie aparte) cunoaște trei realizări: silabic, șoptit și 0 (dispărut). După *m*, în formele de indicativ prezent, persoana I plural și de imperfect persoana I singular și plural, *u* final se realizează șoptit sau dispăre (după *m* exploziv sau din cauza pronunțării implozive a lui *m*¹³). Regula generală, stabilită de autor pe baza unei analize statistice amănunțite este că „în graiul fărșeroților din Albania și în cel al aromânilor din Macedonia *u* final se rostește silabic după grupuri de consoane și șoptit după consoane simple.¹⁴ Referindu-se la situația rostirii lui *u* final după *m* în localitățile Beala de Jos¹⁵, Moloviște și Gopeș din Macedonia¹⁶, mai precis la rostirea lui *m* fără explozie, P. Neiescu, în articolul citat, dă crezare observațiilor lui Ucuta

⁹ **Ibidem**, p. 51. Despre consoanele rotunjite în limba primelor texte românești vezi și Avram, **Contribuții la interpretarea grafiei chirilice**, p. 42.

¹⁰ Capidan, **Fărșeroții**, p. 189, idem, **Aromânii**, p. 287.

¹¹ Saramandu, **Aromâna**, p. 429.

¹² În **SCL**, XXVII (1976), nr. 3, p. 231-238.

¹³ P. Neiescu, **art. cit.**, p. 233.

¹⁴ **Ibidem**, p. 238.

¹⁵ Vorbitorii aromânei din Beala de Sus și Beala de Jos aflate lângă Struga, în Macedonia, prezintă particularități de grai comune cu ale aromânilor din Albania, cf. Saramandu, **Aromâna**, p. 423. Vezi și Capidan, **Aromânii**, p. 19.

¹⁶ Despre aromânii din Gopeș și Moloviște, Tache Papahagi, **Originea moloviștenilor și gopeștenilor în lumina unor texte**, „Grai și suflet”, IV, 1929-1930, p. 252 și urm. crede că sunt originari din orașul Moscopole și regiunea înconjurătoare. Capidan, **Aromânii**, p. 423, consideră că aromânii din Gopeș și Moloviște constituie un grup aparte.

prezentate **supra**. „E posibil – spune P. Neiescu – ca și în unele localități din Albania, poate chiar în Moscopole, de unde era originar Ucuta, sau în altele, nestudiate de noi, din Macedonia, să fie cunoscută rostirea lui *m* fără explozie. De altfel, rostirea implozivă a consoanelor finale bemolate, în graiurile românești din Albania a fost semnalată de E. Petrovici, fără exemple și fără localizări.”¹⁷

Examinând critic aceste păreri în articolul U final în graiurile aromânei, Nicolae Saramandu¹⁸ consideră, pe baza propriilor cercetări, că echivalarea făcută de Petru Neiescu între aromânii nordici și cei din Macedonia, iar pe de altă parte între aromânii din Albania și fărșeroți nu este într-un totu adecvată. În primul rând, în Macedonia nu se vorbește un grai aromănesc unitar: în Macedonia grecească se vorbesc atât graiurile grămostean (Livezi etc.) și fărșerot (Vodena, Gramaticova de Sus, Căndrova etc.), care aparțin „aromânei nordice”, cât și graiul pindean (Veria, Xirolivadi, Doliani etc.) care aparțin aromânei sudice. În Fosta Republică Iugoslavă Macedonia se vorbesc, în general, graiuri grămostene (Crușova, Târnova, Magarova, Coceani, Știp), dar și graiuri asemănătoare cu cele din Albania (Beala de Jos, Struga) sau care formează un grup aparte. Apoi, nici în Albania graiurile aromânești nu sunt unitare. După cum au observat Th. Capidan și apoi Nicolae Saramandu, aici există deosebiri între aromânii de la orașe, originari din Moscopole, cunoscuți sub numele de *moscopoleni* (cărora Constantin N. Burileanu, **De la Românii din Albania**, București, 1906, p. 268, le spusese „nu fărșeroți”) și aromânii de la sate, care se ocupau cu păstoritul sub formă nomadă și care se numesc fărșeroți.

De aceea, nu trebuie să se mai vorbească azi despre aromâna nordică și aromâna sudică, ci despre grupuri constituite în timp și delimitate între ele de înșiși vorbitorii lor care își spun *fărșeroți*, *grămosteni*, *m(i)uzechiari*, *avdel'ați*, *verçani*, *moscopoleni* etc., după numele localităților de origine. Atât în trecut, cât și în prezent, ei au fost și sunt amestecați, fie în sud, fie în nord, fie în centru. Astfel au stat lucrurile și în Macedonia și Albania unde Petru Neiescu și-a desfășurat anchetele. Materialul său lingvistic aparține, așadar, mai multor grupuri dialectale dintre care cel *grămostean* și cel *fărșerot* se delimitează clar.

Deși nu spune în mod explicit, Petru Neiescu distinge la aromânii din Albania grupul moscopolean care, între alte particularități, se caracterizează prin următoarea ocurență a lui *u* final:

- *u* silabic după grup de consoane;
- *u* șoptit după o consoană (exclusiv *m*);
- *u* dispărut după *m*;

¹⁷ P. Neiescu, **art. cit.**, p. 237-238.

¹⁸ În **SCL**, XXX, 1978, nr. 3, p. 29-340.

Acesta este tipul de grai pe care îl reflectă Ucuta în textul lucrării sale **Noua Învățătură** din 1797 și pe care, în articolul citat **supra** și apoi în **Micul atlas**, Petru Neiescu îl înregistrează fără să facă precizarea necesară.¹⁹

În concluzie, pentru aromânii din Albania și în special pentru cei din Moscopole, care puteau proveni din tulpini diferite, având anumite particularități de grai, nu se pot stabili reguli precise după care, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, *u* final fie se pronunța plenison sau scurt după o consoană sau un grup de consoane, fie nu se pronunța deloc.²⁰ Când Ucuta îl notează sau nu-l notează pe *ŭ* (*pre nġumitate*) după *m*, el reflectă o realitate lingvistică specifică vorbitorilor aromâni locuitori ai Moscopolei, în al căror grai scrie și căroră li se adresează în primul rând. De aceea afirmația Matildei Caragiu-Marioțeanu că Ucuta uită să-l noteze pe *-u* după *m*²¹ ni se pare insuficient motivată.

3. În cele ce urmează, vom prezenta realitatea lui *u* final ținând seama de numărul și caracterul consoanelor care îl precedă, precum și de precizările lui Ucuta privind calitatea vocalei respective și a grafiei întrebuițate pentru redarea sa: *u* (*ou*) sau *ŭ* (*ou*). În ceea ce-i privește pe Cavalioți și Daniil, vom respecta grafia originală – semnul *ou*, fără a o interpreta.

3.1. [U] final precedat de o consoană

După bilabialele *p, b*.

După *p*: la Ucuta: *n-capŭ* “în cap”, 67/5 la Cavalioți și Daniil: *arrupu* “rup”, Cav.672; *plupu* “plop”, Dan.117/1; *scapu* “scap”, Cav.177; *stupu* “stup”, Cav.604.

După *b*: *cuibu* “cuib”, Cav.1095, *nrebu*²² “întreb”, Cav.277, Dan.181/34.²³

¹⁹ Lucrarea a apărut în 1997 dar anchetele au fost făcute în 1959, deci după aproximativ 30 de ani după anchetele lui Capidan.

²⁰ Situația prezenței lui *u* final în aromână poate fi comparată cu cea din dacoromână, pentru care, alături de forme fără *-u*, de tipul *lup*, dialectologii au notat în aceeași regiune – Crișana, forme cu *-u* scurt (*bun^u*, *caș^u*, *lup^u* etc.) și forme cu *-u* silabic: *un fir de [păru]*; *să nu-i fie [frigu]*, *[podulu]*. Prin urmare nu se poate ști dacă în primele texte românești din secolul al XVI-lea, mai exact în **Codicele Voronețean**, semnul *o* din slavonă notează o vocală plenisonă, una semisonă sau este doar un semn grafic (cf. Avram, **Contribuții la interpretarea grafiei chirilice**, p. 39-41. Vezi și exemplele din **Dialectologie română**, p. 154 precum și hărțile reproduse în același volum după **ALRMI**, h. 254 (p. 134) și h. 104 (p. 135).

²¹ Vezi **supra**, nota 5.

²² În exemplele din **Codex Dimonie** *čirapu, robu* etc., date de Capidan în **Aromânii**, p. 286, nu există nici un semn pentru *-u* final după o consoană, deși în transliterarea sa, Gustav Weigand “l-a transcris pe *-o* precedat de o singură consoană prin *ŭ* : *sklavŭ, kotŭ, dzokŭ, étimŭ*, iar pe *o* precedat de două sau mai multe consoane prin *-u*: *kondu*.... Interpretând astfel, profesorul de la Leipzig a avut probabil în vedere starea de lucruri din graiurile aromânești din Grecia, în care *-u* este scurt precedat de o consoană și plenison după un grup de consoane”, cf. Caragiu-Marioțeanu, **Liturghier**, p. 90.

După nazale. După *m*. La Ucuta, în cele mai multe forme *ŭ* lipsește după *m*: *alăvdăm* “lăudăm”, 85/30; *se avem* “să avem”, 65/3, 67/6; *cădem* “cădem”, 75/17; *nă sculăm* “ne sculăm”, 75/17; *strigăm* “strigăm”, 75/17 etc., dar apare în *mprămutăm* “împrumutăm”, 65/4; *se vedem* “să vedem”, 79/23.

La Cavaloti și Daniil: *se avem* “să avem”, Dan.156/22; *se nu bem* “să nu bem”, Dan.133/10, *frónimu* “blând”, Cav.1079; *fumu* “fum”, Cav.375, Dan.154/21, *omu* “om”, Cav.61; *potu* “pom”, Cav. 804, *se purtăm* “să purtăm”, Dan.157/23; *se scăpăm*²⁴ “să scăpăm”, Dan.137/12 etc.

După *n*. La Ucuta: *bun* “bun” 99/53; *se me ncl'in* “să mă închin”, 65/2; *spunu* “spun”, 79/23; *ton* “ton”, 67/5; *un* art. și num. “un”, 67/5, 83/28.

La Cavaloti și Daniil: *tru anu* “într-un an”, Dan.138/13; *deadunu* “împreună”, Dan.144/16; *spunu* “spun”, Cav.208; *vinu*²⁵ “vin”, Cav.275.

După lichide. După *-r*²⁶. La Ucuta: *ağutor* “ajutor”, 95/48; *alor* “ale lor”, 65/1, *anostror* “alor noastre”, 65/1; *dor* “dor”, 65/1; *picurar* “cioban, păcurar”, 69/10, *singur* “singur” 85/31.

La Cavaloti și Daniil: *cavuru*²⁷ “rac”, Cav.338; *coru* “horă”, Cav.1134; *doru* “dor, durere”, Cav.800, Dan.140/14; *mur* “perete, zid”, Cav.983, *singuru*²⁸ “singur”, Cav.625, Dan.136/12, 165/26 etc.

²³ În puncte din Albania, Neiescu, **Mic atlas** înregistrează după *p*, *b*: [u], [u], și [ø]: *lup*^u, 8/1, 2, 3, 5, 6, 7 și *lup* 8/4; *stup* 11/1, 2, *stup*^u 11/3 și *stup* 118/1; *stabu* 14/3; *slab*^u 14/1 și *slab* 14/4.

²⁴ În Caragiu-Marioțeanu, **Liturghier**, p. 88, formele fără *-u* după *m* sunt mai numeroase decât cele cu *-u*: *aduțem*, *alăvdăm*, *avem*, *cădem*, *căftăm* etc., față de *nă ncl'inămu*, *himu*, *l'irtămu* ș.a.. În Neiescu, **Mic atlas**, în localitățile din Albania *-ŭ* [“u”] după *-m* alternează frecvent cu *-o* (vezi **supra**, p.114). Marcarea accentului de către Cavaloti și Daniil în formele *bému*, *ómu*, *fímu* etc. ar putea fi un indiciu al rostirii plenisonice și nu scurte a lui *u* final.

²⁵ A se compara cu *nun*^u și *nun* (h. 74); *prunu*, *prun*^u și *prun* (h. 170); *spun*^u și *spun* (h. 90) etc. din Neiescu, **Mic atlas**.

²⁶ Nu putem ști dacă este vorba de *r* cu vibrații apicale sau de *r* (*ρ*) cu vibrații uvulare (cf. Caragiu-Marioțeanu, **Liturghier**, p. 96.

²⁷ Papahagi Per., **Scr. arom.** p. 200, crede că azi forma generală este *cávru*.

²⁸ Despre formele *ağător*, *a masturlor*, *a sűfitlor* din **Liturghier**, p. 88, Caragiu-Marioțeanu observă: “Această situație se datorește probabil articulării velare a lui *r* (*ρ*, *pp*); autorul nu a sesizat rostirea labializată după un astfel de sunet. [...] Că după *r* final se rostea totuși un *u* ne-o dovedește și grafia *sbórlu* (XIII/8), *sbórrulu* (XIX/20), în care *u* apare nesincopat, față de *sbórlu* din alte graiuri aromânești, ceea ce a împiedicat formarea grupului *rl* și reducerea lui *rr*: *sbórru*. Acest caz ar pleda și pentru transcrierea lui *o* prin *u* plenison...”. Exemplele *čičór*^u și *čičór* (h. 5); *murár*^u, *murár*^l și *murár* (h. 180); *singuru*, *singur*^u și *singur* (h.42) din Neiescu, **Mic atlas** par să pledeze atât pentru rostirea lui [u] sau [“u”] după *r*, cât și dimpotrivă, *u* plenison evoluând la “ și apoi la *-o*. Alte exemple la Capidan, **Aromânii**, p. 286.

După *-l*. La Ucuta: *ațelū* “acela” 65/3, 67/5, 73/15 etc.; *domnulū* “Domnul”, 65/3, 79/22 dar și *domnul* (fără *-ū*), 67/51; elū “el”, 93/45: *me scolū* “mă scol”, 77/18 și în cazul de fonetică sintactică *se nu-lū scoli* “să nu-l scoli”.

În contextele *Dumnidăllū a nostru* “Dumnezeul nostru”, *Dumidăllū al Iacov* “Dumnezeul lui Iacov” 95/48, Ucuta notează, probabil, un *ū* semivocalic rezulatat în urma rostirii legate a articolului *-lū* și a cuvântului următor monosilabic care începe cu vocala *a*. Totuși, în forma articulată *tatălū* “tatăl”, 67/6, *u* final este scurt, spre deosebire de *amirăllu (de Vassan)* “Împăratul Vasanului”, Uc.97/52 sau *Hriștōllu (dumnidăllū a nostru)* 67/5, în care *-u* din articolul hotărât este plenison, fiind notat ca atare (*ou*).

La Cavalioti și Daniil: *golu* “gol”, Cav.20, 283, 483, Dan.142/15; *nelu* “miel”, Cav.78, *vițalu* “vițel”, Cav.628. Menționăm și formele articulate *afendulu* “preotul”, Dan.142/15, *corbulu* “corbul”, Dan.125/6, *vintulu*.²⁹

După palatale. După *ń*: *călcăńū*³⁰ “călcâi”, Cav.1084; *gruńū* “bărbie”, Cav.763, Dan.168 /27. După *l'*: *al'u* “usturoi, ai”, Cav.892, Dan.141/15; *făsul'u* “fasole”, Dan.133/10, *pul'u*³¹ “pui”, Cav.815, Dan.170/2.

După dentale. După *t*. La Ucuta: *ălăvdatū* “lăudat”, 85/32, 86/33; *cătū* “cât”, Uc.65/2; *n-cotū* “în deșert”, 91/40; *ńiluitū* “miluit”, 69/8 etc.

La Cavalioti și Daniil: *băgatu* “băgat”, Dan.140/14; *ligatu* “legat”, Dan.157/23; *mușatu* “frumos”, Dan.148/18; *mutu* “mut”, Cav.432; *nu potu* “nu pot”, Dan.140/14; *totu*³² “tot”, Cav.689.

După *d*. La Ucuta: *se vedū* “se văd”, 65/4, 79/21; *nu vedū* “nu văd”, 99/52.

La Cavalioti și Daniil: *cadu* “cad”, Cav.760; *pútridu* “putred”, Dan.167/28, *ședu* “stau”, Dan.125/6; *udu*³³ “ud, stropesc”, Cav.143.

După velare. După *c*. La Ucuta: *se (me) facū* “să (mă) fac”, 77/19, 77/20; *pre locū* “pe pământ”, 67/5, 75/16, 93/45.

La Cavalioti și Daniil: *aducu* “aduc”, Dan.120/4; *va se arucu* “voi aruca”, Dan.132/10; *cocu* “coc, a coace”, Cav.157; *cucu* “cuc”, Cav.463; *facu* “fac”,

²⁹ Alte exemple la Capidan, **Aromânii**, p. 286. La Caragiu-Marioțeanu, **Liturghier**: *tatulu* și *tatul*; *domnulu*. În Neiescu, **Mic atlas**: *ńel^u* (h. 17), *yițal^u* dar și *yițal* (h. 32/3, 6).

³⁰ La Neiescu, **Mic atlas**, h. 144: *călcăń^u* și *călcăń*, *călcăń*. Alternanța *-u* scurt / *o* se întâlnește și în *căptiń^u*, *căptiń*, *kipitiń*, **ibidem**, h. 145. La Saramandu, **Cercetări**, p. 170: *călcăń^u*

³¹ **Ibidem**, h. 135: *pul^u* și *pul^u*; h. 136: *tal^u* și *tal^u*. La Saramandu, **Cercetări**, p. 170: *al^u*.

³² Alte exemple, la Capidan, **Aromânii**, p. 286. La Caragiu-Marioțeanu, **Liturghier**, p. 88: *aflatu*, *ălăvdatu*, *ayiusitu* etc. La Neiescu, **Mic atlas**, ca și în situațiile precedente, în localitățile din Albania, formele cu *-u* scurt *bîrbat^u* și *bîrbat* (h. 173), *cucot^u* / *cicot^u* și *cucot* (h. 73); *nipot^u* și *nipot* (h. 166) etc.

³³ La Neiescu, **Mic atlas**: *ved^u* și *ved* (h. 100); *șed^u* / *șad^u*, dar și *șed* (h. 71).

Dan.134/11, 138/13, 154/21 etc., *focu* “foc”, Cav.1098; *h'icu* “smochin”, Dan.138/13; *locu*³⁴ “pământ”, Cav.171, 1141.

După *g*: *bagu* “bag”, Cav.109, *cátregu* “corabie, navă” Cav.377, Dan.136/12; *fagu* “fag”, Dan.117/1; *legu*³⁵ “leg”, Cav.212 etc. După fricative. După *s*. La Ucuta: *adil'ósű* “îndurător”, 93/44; *aliθinosű* “adevărat”, 79/21; *cosű* “cos” 67/6; *deg'osű* “dedesupt”, 91/40; *năsű*³⁶ “el”, 67/5, 93/44; *vărtósű*, s., adj., adv. “foarte, prea”, 67/5, 71/10.

La Cavalioti și Daniil: *cóposu* “osteneală”, Cav.446; *cosu* “cos”, Cav.833; *grosu* “gros”, Cav.1129, *fusu* “fus”, Cav.22, *ng'osu* “jos”, Dan.136/12; *osu* “os”, Cav.430; *sănătosu* “sănătos”, Dan.167/27. La Daniil, *u* final dispare după *s*- în forma *vărtós*, în situații de fonetică sintactică, când cuvântul următor începe cu *u*: *vărtos urutu* “foarte urât”, 140/14 dar și în alte situații: *vărtós dulțe* “foarte dulce” 169/28; *felisescu vărtós*³⁷ “folosesc foarte mult”, 120/4.

După *z*: *hiczű* “micuț”, Uc.69/8. La Daniil, *u* final dispare: *răgoz*³⁸ “rogoz”, 171/29.

După *ș*. La Ucuta: *scoșű* “scoasei, am scos”, 91/40 dar *rroșu* “roșu” 69/9, deci cu *-u* nemarcat cu *psilí*.

La Cavalioti și Daniil *arrăkișu* “alunec”, Cav.176 și *arăkișu* (cu un singur *r*), Dan.161/24; *aușu* “bătrân”, Cav.168; *cașu* “brânză, caș”, Dan.119/3, 169/28; *me kișu* “mă piș”, la Cavalioti.³⁹

După *h*: *duhű* “duh”, Uc.60, 75/15.

După *v*_j⁴⁰: *avű* “sfânt”, Uc.67/6, 75/17, 81/26 etc.

După africatică. După *ț*: *gl'ețu* “gheață”, Cav.499, 710; *puțu* “puț, fântână”, Dan.166/27; *șuțu*⁴¹ “sucesc, învârtesc”, Cav.167/424.

³⁴ Alte exemple la Capidan, **Aromânii**, p. 286. La Caragiu-Marioțeanu, **Liturghier**, p. 88: *amintătècu*, *fărmucu*, *lòcu*. În Neiescu, **Mic atlas**, în “**Indice**”, p. 69: *foc* “ 52/1, 5 și *foc* 51/4; în h. 176: *loc* “ și *toc* dar și *locu* (cu *-u* plenison).

³⁵ Alte exemple la Capidan, **Aromânii**, p. 286.

³⁶ Această formă se întâlnește și la Daniil, 181/34, notată *vέσου* deci *nesű*, cu vocala *ε* (între *e* și *ă*), specifică graiului în care scrie autorul, greșit transliterată *-ă* de către Per. Papahagi, **Scr. arom.**, p. 181. Este singura dată când *-u* final este marcat cu ['] psili deasupra: *òu*, redând probabil un *-u* scurt. Ar putea fi însă și o greșeală de tipar.

³⁷ La Caragiu-Marioțeanu, **Liturghier**, p. 88: *vărtosu*. Neiescu, **Mic atlas**, h. 115: *osu* (3), *os* (4) și *os* (2).

³⁸ La Cavalioti 1149 notația originală este *ραγκόζιου*, cf. Hetzer, **Kavalliotis**, 309, p. 130 transliterată de Per. Papahagi, **Scr. arom.**, p. 242 *răgójū* și nu *răgoziū* ca Meyer.

³⁹ Cf. Papahagi Per., **Scr. arom.**, **Vocabular**, p. 221, s.v. *kișu*. La Neiescu, **Mic atlas**, **Indice**, p. 63: *caș*. În h. 172: *a* “ *uș* “ și *a* “ *uș*.

⁴⁰ Fricativa palatală sonoră *y*, redată în textele originale prin *γ*, este transliterată de Papahagi Per. **Scr. arom.** prin *v*.

⁴¹ La Neiescu, **Mic atlas**: *soț* “ 76/1, 3, 5, 7 și *soț*, 76/2, 4.

După *d*: *grumadu* “grumaz”, Cav.521; *lucredu* “lucrez”, Cav.239; *luñinedu* “luminez”, Cav.1054, *mprămutedu* “împrumut”, Cav.203; *pătedu*⁴² “botez”, Cav.110 etc.

După *ê*: *ariêu*⁴³ “arici”, Cav.391, 887; *feêu*⁴⁴ “am făcut”, Uc.83/27.⁴⁵

3.2. [U] final precedat de un grup de consoane

În scrierile lui Cavalioti, Daniil și Ucuta, *u* final după un grup consonantic este redat totdeauna prin *-ou*, fără nici un alt semn grafic care să indice scurtimea sau plenisonia. Totuși, în prezentarea care urmează vom ține seama de rezultatele unor cercetări relativ recente asupra aromânei⁴⁶ care atestă distribuția unui *u* scurt final după un grup consonantic⁴⁷ și care, prin analogie, ar putea oferi ipoteze privind pronunția reală a lui *u* final, în situația respectivă, în graiul pe care-l reflectă operele autorilor în cauză.

După un grup consonantic afară de muta cum liquida: *arrucutescu* “rostogolesc”, Cav.505; *așteptu* “aștept”, Uc.79/23; *corbu* “corb”, Cav.449; *cornu* “corn”, Cav.405; *creșcu*⁴⁸ “cresc”, Cav.97; *curmu* “obosesc”, Cav.473; *cur(r)undu* “devreme”, Cav.683, Dan.152/20; *faptu* “născut”, Uc.79/21; *fundu* “fund”, Cav.106, 737; *gorțu* “păr, pom fructifer”, Cav.67; *gustu* “gust”, Uc.73/17; *multu*⁴⁹ “mult”,

⁴² **Ibidem**: *mini – ȋgrușed*⁺ “mă îngraș”, 67/2; *mi- ȋg'ised*^u “visez”, 27/7.

⁴³ În original *apítçou*, cf. Hetzer, **Kavalliotis**, p. 132 (0322, 0323), transcris greșit *aritsu* de către Meyer, cf. Papahagi Per., **Scr. arom.**, “Vocabular aromân”, p. 193, s.v. *ariêu*. Cf. Hetzer, **op. cit.**, passim, Cavalioti redă constant pe *ê* prin *țç*. Vezi și Papahagi Per., **op. cit.**, p. 320. La Saramandu, **Cercetări**, p. 170: *ariê*^u.

⁴⁴ La Neiescu, **Mic atlas**: *feê*, 197/1, 3 și *feê*, 197/3, 6; *viê* “vițel”, 32/2, *viê*, 32/7 și *viê* (*masc. ru*) 32/1 și *viê* 33/2.

⁴⁵ La moscopolenii din Nisipari, formele cu *-u* scurt final după o consoană alternează cu forme fără *-u* scurt, indiferent de consoana precedentă: *avinat*, *miduș*, *lup*, *măc*, *hîc*, *dar culac*, *neg*, *șpun*, *șap* etc.

⁴⁶ Avem în vedere Saramandu, **Cercetări**, p. 170, idem, **Aromâna**, p. 429, Neiescu, **Mic atlas**, passim.

⁴⁷ Th. Capidan remarca faptul că în graiul fărșerot, *-u* final nu se rostește după un grup consonantic “în cele mai multe cazuri” (**Fărșeroții**, p. 188-189), sau “în mai multe cazuri” (**Aromânii**, p. 287). Vezi și **supra**, p. 113. Capidan, **Fărșeroții**, p. 136, constată că acest fenomen (alături de altele) există și în dialectul meglenoromân. Apropierile dintre graiul fărșeroților și meglenoromână l-au determinat pe G. Ivănescu să creadă că “la origine, fărșeroții n-au fost altceva decât meglenoromâni sau, mai bine, balcanoromâni «macedoromânizați»” (**Colonii meglenoromâne. Originea fărșeroților**. Extras din **Buletinul Institutului de filologie română**, f. a., p. 15). Mai târziu, în **Probleme capitale...** p. 325 și în **ILR** p. 17, G. Ivănescu, susține că fărșeroții, la origine, sunt, un grup intermediar între meglenoromâni și macedoromâni.

⁴⁸ La Capidan, **Fărșeroții**: *cpesc* (p.188)

⁴⁹ **Ibidem**, p. 89: *mult*.

Dan.123/5; *pângănescu* “pângăresc”, Cav.562; *prându*⁵⁰ “prânz” Uc.87/36, 89/39; *semnu* “semn”, Cav.867; *somnu* “somm”, Uc.75/17, 77/18; *strimtu*⁵¹ “strâmt”, Dan.156/22; *suntu*⁵² “sunt”, Dan.119/13, 123/5, 149/19; *surdu* “surd”, Cav.482; *um(p)tu*⁵³ “unt”, Cav.1379, Dan.119/3; *ursu* “urs”, Cav.74; *vindu*⁵⁴ “vând”, Dan.138/13; *vintu*⁵⁵ “vânt”, Cav.59, ș.a.

După *muta cum liquida: lucru* “lucru”, Cav.272, Dan.122/5, Uc.67/6, 91/41; *macru* “macru, slab”, Cav.1153; *socru* “socru”, Cav.746; *aflu* “aflu”, Cav.285; Pavlu “Sf. apostol Pavel”, Uc.65/2; *ocl'u* “ochi, Cav.596, Dan.150/19; *peducl'u* “păduche”, Cav.1154.

Când substantivele masculine și neutre terminate în *-u* după o consoană primesc articolul hotărât enclitic *-lu, u* final se sincopează, realizându-se astfel poziția *muta cum liquida: caplu* “capul”, Dan.136/12, 156/22, Uc.67/6; *cuclu* “cucul”, Dan.123/5; *luplu* “lupul”, Dan.118/2, *pomlu* “pomul”, Dan.153/21; *sufletlu* “sufletul”, Uc.65/2, 77/20; *truplu* “trupul”, Dan.134/11, 150/19.⁵⁶

BIBLIOGRAFIE

Avram, Contribuții: AVRAM, ANDREI, **Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești**. București, Editura Academiei, 1964, XV (Extras din SCL, 1964, fasc. 1-5).

Capidan, Aromânii: CAPIDAN, TH., **Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic**, București, 1932.

Capidan, Fărșeroții: CAPIDAN, TH., **Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra aromânilor din Albania**, în „Dacoromania”, VI, 1929-1930. p. 1-210.

Caragiu-Marioțeanu, Liturghier: CARAGIU-MARIOȚEANU MATILDA, **Liturghier aromânesc**, București, Editura Academiei, 1962.

Codex Dimonie: DER CODEX DIMONIE, von Gustav Weigand in “Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, I, IV-VI, Leipzig, 1894, 1897-1899.

⁵⁰ **Ibidem**, p. 88: *ppândz*.

⁵¹ **Ibidem**, p. 89: *stpimt*.

⁵² **Ibidem**: *sânt*.

⁵³ **Ibidem**, p. 88: *umt*.

⁵⁴ **Ibidem**, p. 89: *vind*.

⁵⁵ **Ibidem**, *vint*. În Neiescu, **Mic atlas: álbu și átb** (h. 12); *mi-ŋgâldăscu și mi- ŋgâldăsc* (h.52); *órbu și orb* (h. 13); *sémnu și semn* (h. 43). A se compara cu formele *alântu, cându, dómnu, fáptu, mǎltu, nímórtu, síntu* din Caragiu-Marioțeanu, **Liturghier**, p. 90. La moscopolenii grăvești din Nisipari am notat *cântu, untulemnu ursu*, cu *-u* final plenison.

⁵⁶ Pentru graiul fărșerot, Saramandu, **Cercetări**, p. 171 și **Aromâna**, p. 429, semnaleză forme cu *-u* scurt după *muta cum liquida: cuscr^u, socr^u, mușcl^u*. Neiescu, **Mic atlas** înregistrează forme cu *-u* plenison: *biducl'u*, 147/1, 2, 3, 6; *ocl'u* 117/3, dar și cu *-u* scurt: *ocl'^u* 117/5, 7.

- Dialectologie română: CARAGIU-MARIOȚEANU, MATILDA, GIOSU, ȘTEFAN, IONESCU-RUXĂNDIOIU, LILIANA, TODORAN, ROMULUS, **Dialectologie română**, București, Editura didactică și pedagogică, 1977.
- Hetzer, Kavalliotis: HETZER, ARMIN, **Das dreisprachige Wörterverzeichnis von Theodoros Anastasiou Kavalliotis**, Hamburg, 1981.
- Ivănescu, Problemele capitale: IVĂNESCU, G. **Problemele capitale ale vechii române literare**, Iași, 1947.
- Neiescu, Mic atlas: NEIESCU, PETRU, **Mic atlas al dialectului aromân din Albania și Fosta Republică Iugoslavă Macedonia**, București, Editura Academiei Române, 1997.
- Neiescu, Petru, **Situația lui «u final» în dialectul aromân din Albania și din Macedonia**, în SCL, XXVII (1976), nr. 3, p. 231-238.
- Papahagi Per., Scr. Arom: PAPAHAĞI, PER., **Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)**, București, 1909.
- PETROVICI, EMIL, **Consoane rotunjite în graiurile aromâne din Albania, în Emil Petrovici, Studii de dialectologie și toponimie**, București, Editura Academiei, 1970, p. 53-55.
- Saramandu, **Aromâna**: SARAMANDU, NICOLAE, **Aromâna**, în **Tratat de dialectologie românească**, Craiova, "Scrisul românesc", 1984, p. 423-476.
- Saramandu, Cercetări: SARAMANDU, NICOLAE, **Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observații asupra sistemului fonologic**, București, Editura Academiei, 1972.
- SARAMANDU, NICOLAE, **U final în graiurile aromânei**, în SCL, XXIX(1978), nr. 3, p. 329-340.